

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора економічних наук, професора Лозинської І.В.
на дисертацію Скрипник Світлани Валентинівни на тему:
«Організаційно-економічні пріоритети розвитку фермерських господарств
та сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія, практика»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

Актуальність теми дослідження. Пріоритети можуть формуватися й визначатися за вирішенням нагальних проблем – аграрної науки й освіти; обліку, оподаткування, фінансування й кредитування; модернізації виробництва й агробізнесу; раціонального ресурсокористування й енергозбереження; розвитку органічного землеробства; здійснення соціальної відповідальності; за участю у загальнонаціональних, регіональних, місцевих проектах соціально-економічного розвитку; організації, управління, регулювання, планування, прогнозування й моделювання. Йдеться й про пріоритети розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств відносно формування середнього класу на селі, сільських територій, інших видів діяльності (сільський зелений туризм, переробка, виробнича і соціальна інфраструктура), продовольчої та власної безпеки. Безумовно, всі вони повинні бути узгоджені зі змістом національної аграрної політики України.

Питання стосовно пріоритетів розвитку, їх постійного уточнення й коригування вимагають подальших розробок, узагальнень та висновків. Особливо це стосується теоретичних і методологічних засад визначення організаційно-економічних пріоритетів, уточнення їх змісту, чинників формування; джерел забезпечення у вигляді конкурентних переваг; системного управління їх досягненням. Також це оцінка й діагностика стану й ефективності функціонування фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств;

встановлення напрямів і шляхів їх пріоритетного розвитку; ресурсів, механізмів, інструментів його забезпечення. Вказане обумовлює високий ступінь актуальності та своєчасності вибору теми дисертації Скрипник С.В.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами та темами. Дисертаційна робота Скрипник С.В. виконана у відповідності до планів науково-дослідних робіт ДВНЗ “Херсонський державний аграрний університет” “Розвиток систем обліку, оподаткування й аналізу виробничо-економічної діяльності суб'єктів господарювання галузей аграрної сфери та інфраструктури сільських територій” (номер державної реєстрації 0117U007278). При виконанні науково-дослідних робіт за вказаною темою автором обґрунтовані теоретичні положення щодо визначення організаційно-економічної сутності пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств, конкурентних переваг як джерел їх здійснення та системного управління ними; визначені методологічні засади оцінки й діагностики ефективності функціонування суб'єктів аграрного господарювання та здійснено аналіз їх фактичних показників; розроблено основні напрями й шляхи досягнення пріоритетів; запропоновано механізми, інструменти й ресурси їх втілення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність та новизна. Наукові положення, висновки і рекомендації, отримані за результатами дослідження є достатньо обґрунтованими та достовірними.

Методологічною основою роботи є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів, наукові праці зарубіжних і вітчизняних провідних вчених з проблем функціонування та розвитку суб'єктів економічних відносин, які, зокрема, відносяться до аграрної сфери. Наукові положення, висновки й рекомендації отримано за допомогою загальнонаукових і економічних методів наукового пізнання. Під час дослідження автором використано широкий перелік загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Наукові результати підтверджуються

значними обсягами опрацьованих законодавчих та інших нормативно-правових актів України, залученої наукової літератури, даними державної і регіональної статистики, відомчою інформацією центральних і місцевих органів виконавчої влади, Інтернет-ресурсами та іншими джерелами. Аналіз змісту дисертаційної роботи свідчить, що вона характеризується системним підходом до вирішення конкретизованих завдань та досягненням поставленої мети.

Наукова новизна положень, висновків та пропозиції дисертаційної роботи. Найбільш вагомими результатами, що характеризуються новизною та розкривають глибину, складність, масштабність, повноту та сутність дисертаційного дослідження, є наступні положення, трактування та ідеї:

- вперше визначено, що організаційно-економічні пріоритети розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств означають першочергові, узгоджені послідовними причинно-наслідковими взаємозв'язками у логічну систему “цілі – завдання – шляхи – джерела та ресурси – засоби”, які проявляються у трьох основних сферах (стадіях) аграрного відтворення, - природне середовище, ресурси й екологія – виробництво і збут – соціальна сфера та на забезпечення яких направлені системне управління та всі організаційні підрозділи суб'єктів господарювання з урахуванням зовнішніх впливів (С. 20-37);

- вперше конкурентні переваги національного аграрного сектору розглядаються як джерело організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств навіть на глобальному рівні у частині великого землезабезпечення, високого рівня капіталізації й корпоратизації виробництва, значного бонітету ґрунтів, наявності меліоративних систем і мереж та значного досвіду їх експлуатації, кваліфікованих трудових ресурсів, науково обґрунтованого ведення землеробства і впровадження інновацій, якісної і дешевої продовольчої продукції, можливостей переробки сировини на місцях; з іншої сторони, в окремих випадках вони можуть вступати у певні протиріччя між собою, що призводить до занепаду окремих важливих галузей, безробіття сільського

населення, виснаження ґрунтів і деградації агроландшафтів при слабкому державному регулюванні і контролі (С. 43-60);

- вперше визначено в якості основного управлінського інструменту здійснення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств системне управління, концепція якого передбачає використання процесного, ситуаційного та функціонального підходів у його впровадженні, а також системного моніторингу й управлінського обліку за центрами відповідальності в якості його інформаційно-аналітичних основ (С. 72-80);

- вперше визначено методологічне значення процесу аграрного відтворення, амортизації та фінансових результатів як індикаторів оцінки ефективності функціонування фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств, визначення організаційно-економічних пріоритетів їх розвитку та уточнено методичні положення їх визначення і відображення в обліку та фінансовій звітності згідно національних і міжнародних положень (стандартів), нормативних і законодавчих актів шляхом обґрунтованого вибору методів амортизаційних нарахувань й цільового використання амортизаційного фонду; деталізації й послідовного відображення за видами діяльності; розмежування фінансових результатів та встановлення їх від інвестиційної діяльності (С. 107-120);

- удосконалено методологічні засади інформаційного забезпечення функціонування й обґрунтування та здійснення організаційно-економічних пріоритетів фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств шляхом створення єдиної інформаційної системи з обліку, автоматизації, оцифрування й програмних продуктів за критеріями якості й багатовимірності та з прагненням до зменшення кількості та уніфікації показників при збереженні їх репрезентативної суті; до зручності для користувачів; до економності витрат, але із залученням якісно нових інноваційних працівників (С. 61-67);

- удосконалено методологічні засади взаємопов'язаних планування,

прогнозування та моделювання здійснення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств шляхом розробки стратегічних фінансових планів та інвестиційних проектів з опорою на власні фінансові результати; варіативних прогнозів за різними сценаріями з використанням статистико-математичних та програмних методів; оптимізаційних і стохастичних моделей з засобами лінійного, нелінійного, цілочисельного програмування (с. 126-148);

- удосконалено визначення ефективності функціонування фермерських господарств, що на відміну від існуючих, ґрунтується на її розумінні як результативної похідної дії трьох факторів – розмірів, спеціалізації й рентабельності виробництва та причинно-наслідкових зв'язків між ними; обґрунтування в якості організаційно-економічних пріоритетів розвитку узгодження спеціалізації з іншими факторами виробництва; інноваційне оновлення матеріально-технічних засобів і технологій; відродження тваринництва; підвищення зайнятості з використанням інструментів товарного кредитування; маркетингу; інноваційно-інвестиційних проектів і бізнес-планів; бюджетної підтримки і соціальної відповідальності (С. 188-220);

- дістали подальший розвиток визначення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств з встановленням зростання обсягів виробництва та збуту, збільшенням їх частки у загальному виробництві, покращенням матеріально-технічного забезпечення, скороченням кількості зайнятих, наростанням диспропорцій у структурі “рослинництво – тваринництво”, погіршенням продуктивності земельних ресурсів через практичну відсутність внесення органічних добрив, недостатнім розвитком органічного землеробства з винятковою роллю агрохолдингів у концентрації землекористування, комплексоутворення, на внутрішніх і зовнішніх ринках, у впровадженні інновацій, вивозі капіталів та слабкій участі у життєдіяльності сільських громад та в організації сільських територій та виділенням організаційно-економічних пріоритетів: раціоналізації природокористування та структури аграрного виробництва у напрямі збільшення частки тваринництва;

розвитку органічного землеробства; підвищення соціальної відповідальності великих агрохолдингів (С. 225-238);

- удосконалено виявлення результатів та наслідків функціонування фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств відносно динаміки обсягів виробництва і збуту продукції (збільшення обсягів та частки підприємств у їх забезпеченні) та його структури (посилення диспропорцій у напрямі зменшення тваринництва); ефективності (збільшення прибутковості на тлі зростання виробничих витрат і скорочення працівників, заробітної плати, соціальних виплат, повільного підвищення показників рентабельності); зовнішньоекономічної діяльності із зростанням експорту та звуженням його товарної структури з абсолютним переважанням зерно-технічної групи; зростанням податкового навантаження, наявністю значної частки збиткових господарств і підприємств та недостатніми прямими іноземними інвестиціями, рівними вивозу капіталів з галузі; встановленням організаційно-економічних пріоритетів на подальше підвищення або збереження позитивних чинників і зменшення та ліквідацію диспропорцій;

- удосконалено визначення виробництва органічної продукції як організаційно-економічного пріоритету розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств через організацію посилення ролі перших у цьому процесі на засадах кооперування й інтеграції; поширення мікрофермерства; формування великих товарних партій продукції для виходу на ринки; удосконалення цінової й витратної політики та розподілу фінансових результатів; національну сертифікацію із європейським та світовим визнанням; удосконалення витратної й цінової політики; вирішення екологічних та соціальних проблем сільських територій; здійснення соціальної відповідальності;

- дістало подальший розвиток організаційно-економічні пріоритети розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств у частині збуту та реалізації продукції, які визначаються як створення логістично-маркетингових систем у складі форм, каналів, методів та

інструментів збуту; всебічне сприяння формуванню ринкової збутової інфраструктури у складі бірж, торгових домів, локальних гуртово-роздрібних ринків; формування нових маркетингових стратегій, зокрема, захоплення нових ринків збуту, у т.ч. закордонних (С. 241-256);

- дістали подальший розвиток заходи підвищення ефективності використання трудових ресурсів та збільшення зайнятості й добробуту сільського населення як організаційно-економічного пріоритету розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств шляхом інноваційного навчання й підвищення кваліфікації кадрів; диверсифікації діяльності з визначенням у її структурі альтернативних видів (працемістких галузей, первинної переробки для зменшення сезонності, промислів, обслуговуючих і споживчих кооперативів, сільського зеленого туризму та ін.); удосконалення соціально-трудових відносин та мікроклімату серед працівників, дотримання корпоративної й ділової етики, взаємоповаги (С. 264-290);

- дістали подальший розвиток обґрунтування удосконалення нормативно-правового й інформаційно-аналітичного забезпечення процесу розширеного відтворення фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств як основи здійснення їх організаційно-економічних пріоритетів розвитку шляхом впровадження системного моніторингу з визначенням його змістовних етапів, методів та інструментів; сегментації управлінського обліку, зокрема, щодо зносу й амортизації основних засобів та розуміння останньої як основного фінансового ресурсу відтворення; встановлення необхідних параметрів інформації відповідно до вимог цифровізації (с. 293-310);

- дістали подальший розвиток кооперування фермерських господарств та інтеграція сільськогосподарських підприємств, які в умовах обмеження розмірів земельних ділянок та пов'язаних з ними інших факторів виробництва перетворюються на основний організаційно-економічний пріоритет їх розвитку (с. 312-326).

- дістали подальший розвиток інноваційно-інвестиційні інструменти забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських

господарств і сільськогосподарських підприємств у вигляді інноваційно-інвестиційних проектів та капітальних інвестицій для впровадження нової техніки, обладнання, інших основних засобів; передових технологій екологізації виробництва (No Till), збільшення продуктивності ресурсів та ефектів діяльності; покращення споживчих властивостей і якостей сільськогосподарської сировини і продовольчої продукції.

Обґрунтовані у дисертації наукові положення, висновки і рекомендації вирішують конкретизовані завдання дослідження, доводять його завершеність та свідчать про досягнення його мети.

Значимість результатів дослідження для науки та практики. Наукове значення дисертації Скрипник С.В. полягає в отриманні нового вирішення наукової проблеми виявлення та обґрунтування нових теоретичних і методологічних засад, а також розробці практичних пропозицій щодо визначення сутності організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств.

Практична цінність результатів виконаного дослідження полягає в розробці пропозицій та практичних рекомендацій щодо визначення та здійснення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. Ступінь практичного впровадження результатів дисертаційної роботи підтверджується відповідними документами.

Повнота викладення положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертаційної роботи відображено у 73 наукових працях загальним обсягом 48,9 ум. др. арк., у т.ч. у 22 статтях у наукових фахових виданнях (13,8 ум. др. арк.), 5 – у наукових періодичних виданнях інших держав, які включені до міжнародних науково-метричних баз (3,9 ум. др. арк.), 1 одноосібній монографії (15,4 ум. др. арк.), 7 колективних монографіях (10,8 ум. др. арк.) та 38 тезах доповідей (5,0 ум. др. арк.).

Зміст автореферату розкриває базові положення, висновки і пропозиції, що наведено в дослідженні. Дисертація не містить матеріалів та результатів

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Характер видань і зміст наукових праць відповідають діючим вимогам МОН України щодо оприлюднення отриманих результатів дисертаційних робіт.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертаційної роботи.

Не дивлячись на позитивне враження від ознайомлення з дисертацією, авторефератом та публікаціями автора, слід звернути увагу на наявність певних недоліків та дискусійних положень, а саме:

1. Фермерські господарства і сільськогосподарські підприємства як системно-структурні утворення характеризуються складністю та відкритістю. Тому пріоритети їх функціонування й розвитку є багатограними й різноманітними, навіть конфліктними один з одним (дотримання екологічних імперативів виробництва й збільшення його обсягів і т.п.), автором здійснена їх систематизація за певними ознаками. Проте більшої уваги і деталізації потребують пріоритети власників, менеджерів, працівників, споживачів та ін.; минулі, сучасні й перспективні.

2. У дисертації автором виокремлені пріоритетні інструменти функціонування фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств: спеціалізації й диверсифікації, кооперування та інтеграції, маркетингових стратегій і системного управління, державно-приватного партнерства й соціальної відповідальності та ін. Бажано було б продемонструвати їх взаємозв'язок з процесами формування та здійснення організаційно-економічних пріоритетів фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств за часом прояву, а саме довго-, середньо- і короткострокових пріоритетів; постійно і періодично діючих.

3. У роботі визначені особливості фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств як системних утворень, відтворювального процесу як основи їх функціонування і розвитку, що дало змогу стверджувати про організаційно-економічні пріоритети їх розвитку, зокрема щодо основоположного значення взаємопов'язаних компонентів та процесів його забезпечення у системі "пріоритетні цілі – пріоритетні завдання – пріоритетні

напрями – пріоритетні джерела і ресурси – пріоритетні засоби досягнення”, що проявляються на рівні природного середовища, природних ресурсів та екології; виробництва і збуту й економіки; соціальної сфери, сільських територій, сільського населення, працівників і споживачів. Однак доцільно було б здійснити порівняльний аналіз за кожним компонентом окремо по фермерських господарствах і окремо для сільськогосподарських підприємств.

4. Поряд з конкурентними перевагами, автором розглянуті й оцінені недоліки, ризики, чинники невизначеності у розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств, які можна розцінювати не тільки як несприятливі фактори, але й спонукальні мотиви для здійснення тих або інших його організаційно-економічних пріоритетів, а саме: розміщення значних площ сільськогосподарських угідь у зонах ризикованого землеробства; наявність непередбачуваних погодно-кліматичних явищ; згортання тваринництва; значні сезонні коливання попиту і пропозиції на внутрішньому аграрному ринку; різка відмінність у прибутках, технологіях, продуктивності праці, присутності на ринку між агрохолдингами й іншими формами господарювання; вивільнення значної кількості працівників, збідніння сільського населення, соціальна напруженість на селі. Однак варто було їх відобразити у вигляді схеми і взаємозв'язків з урахуванням конкурентних переваг

5. Всілякої підтримки заслуговує позиція дисертанта щодо важливості організаційно-економічних пріоритетів розвитку тваринництва та підвищення його конкурентоспроможності у вигляді державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, що забезпечить ефективний розвиток тваринництва й створення сприятливої нормативно-правової бази регулювання доходів щодо відродження племінної справи, розвитку селекційних програм, посилення ветеринарно-санітарного контролю, розроблення нових і сприяння дотриманню існуючих стандартів, обов'язкове виконання вимог яких забезпечило б надходження на ринок дійсно якісної і конкурентоспроможної продукції. Враховуючи зазначене доречним бачиться виокремлення кожного напрямку за програмами державної підтримки.

6. Автором визначені основні перешкоди розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, таких як відсутність державної підтримки, монополізація й олігархізація ринків, бідність селян, слабка соціально-економічна спроможність сільського населення до узгодження інтересів спільної діяльності, старіння сільського населення, відсутність явних економічних переваг, активізація посередників та недостатня обізнаність селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації для подальшого власного розвитку та розвитку села загалом. В цьому контексті варто було б наголосити на необхідності заходів активізації кооперативного руху та розвитку інтеграційних процесів.

7. Спираючись на виділені пріоритетні мотиви і цілі розвитку господарств і підприємств сільськогосподарської галузі, дисертантка значну увагу приділила пріоритетним складовим елементам стратегії їх реалізації з урахуванням сучасних тенденцій та факторів впливу на сільське господарство. Адже нестача ресурсів – інноваційно-інвестиційних, матеріально-технічних, інформаційних, інтелектуальних – не дозволяє фермерським господарствам і сільськогосподарським підприємствам успішно розробляти і реалізовувати свої стратегічні пріоритети навіть у сприятливих умовах зовнішнього інституційного середовища. Проте розроблені пропозиції виглядали б більш обґрунтовано й переконливо, якби у роботі були вміщені табличні матеріали щодо їх впровадження.

Наявність вказаних недоліків відображає власну наукову позицію опонента та не заперечує авторського бачення шляхів вирішення поставлених в дослідженні проблемних питань.

Висновок про відповідність дисертації вимогам МОН України. Дисертаційна робота Скрипник С.В. є завершеним науковим дослідженням, виконана на актуальну тему і достатньо повно відображає сутність отриманого при виконанні дослідження нового вирішення сформульованої наукової проблеми. Одержані результати є обґрунтованими та достовірними. Автореферат відповідає змісту дисертації.

Дисертація Скрипник Світлани Валентинівни на тему: «Організаційно-економічні пріоритети розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія, практика» відповідає діючим вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук у відповідності з пунктами 9, 10, 12, 13 та 14 діючого «Порядку присудження наукових ступенів», а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор

завідувач відділу докторантури та аспірантури

Сумського національного аграрного університету

I.V. Lozinska
І.В. Лозинська

Учений секретар
Лозинська І.В.